

Chętnik-Donatowicz, Ewa

Zasługi Adama Chętnika w szerzeniu ideałów 'swojszczyzny kurpiowskiej'

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 19, 165-172

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Kto wie, czy regionalizm nie jest naszą ostatnią deską, której chwycić się musimy dla ratowania tego, co się w grzy sypie, a bo być powinno ostoją naszej kultury swojskiej i narodowej”.

(*Ostatni Kurpie*, rok 1929, drukowano w „Pamiętniku Warszawskim”)

Ewa Chętnik-Donatowicz

ZASŁUGI ADAMA CHĘTNIKA W SZERZENIU IDEAŁÓW „SWOJSZCZYNY KURPIOWSKIEJ”

W polskiej tradycji kulturowej Kurpie — region etnograficzny ukształtowany jako zbiorowość kurpiowska zakorzeniona w tradycji, historii, obyczajowości Ziemi Kurpiowskiej ze względu na bogaty folklor ma w historii badań nad kulturą ludową poczesne miejsce. W kształtowaniu się kultury regionalnej na Kurpiach wielką rolę odegrała działalność naukowa i badania Zygmunta Glogera, Ludwika Krzywickiego, Bronisława Chlebowskiego oraz twórczość poetycka m. in. Wincentego Pola i Teofila Lenartowicza zwanego Lirnikiem Mazowieckim.

Dziś, gdy jesteśmy małą ojczyzną w zjednoczonej Europie, bliski sercu Kurpia i Polaka jest testament badacza kultury kurpiowskiej Adama Chętnika, który jako pierwszy stworzył własną wizję kultury ludowej i przełamał stereotyp patrzenia na jej piękno i funkcję.

W latach trzydziestych pisał: „...*Niektórzy uważali starą kulturę ludową jedynie za przeżytek, a utrwalanie dalsze przejawów tejże kultury za pewnego rodzaju poniżenie ludu i wsi. Stara kultura ludowa i cała jej krasa w wielu jej*

przejawach przynosić może zaszczyt ludowi, który ją potrafił uchwalić przez wieki od zagłady”.

Przekonany był, iż lud czerpie natchnienie do działań twórczych zarówno w sferze życia codziennego i sztuki ludowej z tradycji chrześcijańskiej i polsko-słowiańskiej. Wielki duch kurpiowsko-polski wzmacniał przez wieki w okresach wlotów i upadków historii ziemi kurpiowskiej poczucie tożsamości polskiej dzięki wartościom chrześcijańskim. Pieśń ludowa przez wieki była prawie nabożeństwem, gdyż z liturgii Kościoła czerpała treści i melodie. Obrzędowość na Kurpiach jest nierozzerwalnie związana ze świętami kościelnymi, a twórczość czerpała inspiracje z historii i kultury regionu kurpiowskiego. Poznawanie kultury ludowej i jej źródeł prowadzi szarego człowieka i miłośnika ziemi przodków do prawdy historycznej zauroczonej pięknem natury, która zbliża nas w swych badaniach nad wszelkimi przejawami kultury duchowej i materialnej do Stwórcy. Prawda historyczna oparta na wielowiekowej tradycji kultury chrześcijańskiej i słowiańskiej jest podstawą i istotą regionalizmu.

W roku 1947 w Krakowie podczas posiedzenia Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych Rady Naukowej Ziemi Odzyskanych Adam Chętnik określił cele regionalizmu: *„Regionalizm kurpiowski winien kroczyć naprzód swoim starem łożyskiem, wyżłobieniem przez wieki, a każdy kto ten kierunek i prąd naturalny kultury ludowej spycha na drogę sztuczną jest szkodnikiem kulturalnym i pionierem zupełnego wypaczenia regionalizmu”.*

Przez całe swoje życie na nowo odkrywał Kurpiów i ich złożoną tradycję kulturowo-historyczną. Przekonany o odrębności kulturowej regionów Polski, doceniając historię i tradycję, miał przekonanie, iż regiony etnograficzne Polski tworzą jednolitą mozaikę folkloru.

Jako dokumentalista już w 1911 roku zajął się kolekcjonowaniem eksponatów, by spełnić swoje życiowe powołanie. Adam Chętnik — w tradycji kulturowej wpisał się jako twórca Muzeum Kurpiowskiego w Nowogrodzie.

Pisał przed laty: *„...Muzealnictwo traktowałem w ogóle głębiej. Uważałem je za walkę o rodzimą kulturę polską... Rozumiałem też jeszcze, że muzealnictwo jest miarą naszej twórczości i naszej rodzinnej kultury”.*

Dziś wiemy, że zachowany dorobek materialny i duchowy na wzgórzu nadnarwiańskim wpisał Kurpiów do wspólnoty dziedzictwa kulturowego Polski. To, co u Adama Chętnika nazwiemy patriotyzmem — miłością do zakątka nowogrodzkiego i do historii ziemi kurpiowskiej ma aspekt uniwersalny i narodowy. Dramat życia etnografa brał się ze świadomości odpowie-

działności i poczucia obowiązku wobec małej ojczyzny, z drugiej strony z obawy o przyszłość i kulturę Kurpiów.

Twórca skansenu, po wielu latach pracy w dziedzinie muzealnictwa, napisał: „Praca, którą prowadzę i której nie przerywam, nie jest wcale łatwa — trzeba było dziesiątków lat łazikowania po terenie, poznania go z bibliografią i dokumentów, trzeba było tu się urodzić i przeżywać z ludźmi zle i dobre... Jeżeli dziś mówi się tyle o regionalizmie, o podniesieniu kulturalnym narodu i wsi polskiej — pytam — jak pogodzić te hasła i zmiany z obojętnym traktowaniem placówki, która właśnie dla tych celów jest stworzona? ”

Do końca był wierny przesłaniu, iż tradycyjna kultura kurpiowska i jej bogactwo może wzmocnić w przeszłości poczucie polskości oraz uchronić od zagłady jej zakorzenione przez wieki wartości duchowe biorące swe źródła w starej kulturze plemiennej. Jako regionalista, w latach trzydziestych, na łamach pism regionalnych walczył piórem o kulturę ludową. Ważną rolę odegrało pismo „Gość Puszczański” — organ ruchu kurpiowskiego pod patronatem miejscowego Związku Puszczańskiego. W roku 1921 ukazało się dziewięć numerów „Gościa” wydawanego na koszt Związku Puszczańskiego.

Wydawane od 1919 roku publikacje ludoznawcze kształtowały ducha kurpiowskiego i świadomość lechicko-polską. W piśmie „Oświata Polska” Adam Chętnik zamieszczał artykuły kulturoznawcze o istocie i cechach regionalizmu. Uważał, iż ruch regionalny jest swoistą obroną narodu przed wewnętrznym rozkładem i naturalną walką o obyczaj tradycji i kultury Kurpiów i jako sprawdzian polskości jest inspiracją do działań dla ziemi ojczystej.

Jako prekursor zjawisk kulturowych podkreślał w swych dokonaniach na rzecz regionalizmu, iż to, co w tradycji nazywa się ludowością i obrzędowością ma siłę kulturotwórczą — jest wartością, która kształtuje styl życia, sposób postępowania i czyni człowieka bogatszym, gdyż świadczy o naszej tożsamości polskiej i o zakorzenieniu w historii. W dorobku wielu pokoleń kultura ludowa zawsze żyła autentycznością, spontanicznością i świadczyła o sile tradycji kulturowo-historycznej poszczególnych regionów etnograficznych.

Walka Adama Chętnika o prawdę historyczną i o tożsamość kulturową przybierała przez całe życie charakter walki o polskość. Opowiadał się, jako Kurp-Słowianin, za tymi wartościami, które niósł ze sobą potok historycznych wydarzeń. Był przekonany, iż obrona kultury jest nie mniej ważna

niż obrona wolności, niepodległości i dumy narodowej. W wielu opracowaniach oraz na Zjazdach Działaczy Kultury i Etnografów podkreślał: „*Polska współczesna choć ma swoje godło narodowe, własne monety, dobre i piękne flagi, hymn Dąbrowskiego, za mało docenia obyczaj narodowy...*”.

Przewidywał w swoich opracowaniach o kulturze regionalnej, iż w przyszłości obce wpływy kulturowe mogą być przyczyną wynaradawiania narodu i powierzył ten problem regionalistom. Był przekonany, iż: „*pozbawienie ludu jego cech i właściwości regionalnych wytworzyłoby próżnię, w którą wciśkałby się obcość...*”.

Adama Chętnik — ambasador kultury kurpiowskiej, jako pierwszy z regionalistów opracował rys historyczny prądu zwanego regionalizmem. W latach dwudziestych pisał: „*Nie wiemy jeszcze, jakimi drogami pójdziemy w przyszłości jako naród o bogatej przeszłości, ale musimy wszyscy zrozumieć, że swoim mózgiem, rękami i zębami musimy utrzymać tę naszą swoistą kulturę, żeby jej nie dać nie tylko sponiewierać czy zniszczyć, ale również wypaczyć lub zniekształcić*”.

Według Adama Chętnika źródłem twórczości jest lud, który przez wieki kształtował znamiona kultury plemiennej i pobudzał ambicje twórcze artystów wiejskich.

Jako prekursor przewidywał wpływ ruchu regionalnego na kulturę kraju i narodów. Duże znaczenie w szerzeniu idei regionalnej przypisywał etnografii i etnologii. Regionalizm jest sprawdzianem polskości jako wywodzący się z umiłowania małej ojczyzny.

W krzewieniu idei patriotyzmu Adam Chętnik poniósł szczególne zasługi, gdyż cała jego działalność naukowa, społeczna, kulturalna, dorobek pisarsko-poetycki, miały na celu rozbudzenie wśród ludu kurpiowskiego umiłowanie ziemi rodzinnej i poszanowanie historii chwalebnej pełnej wlotów i upadków.

Wśród pisarzy i działaczy regionalnych tego okresu patriotyzm i podtrzymanie dorobku ludowego we wszystkich dziedzin był kontynuacją celów działania A. Chętnika dla rozwoju kultury regionalnej. W roku 1933 w przedmowie do *Puszczy Kurpiowskiej* pisał: „*...Może czytając o życiu pradziadów, niejeden się zastanowi, może żywiej zabiją serca, rozgrzeje się krew. Może praca moja pobudzi społeczeństwo puszczańskie do tym żywszej działalności, zmierzającej do podźwignięcia się z biedy i maroty duchowej*”.

Jego prace z zakresu etnografii mają charakter ponadczasowy — romantyzm pisarza splata się z realizmem Kurpia z Puszczy Zielonej. A. Chętnik pisząc o polskości doceniał wielką rolę języka ojczystego, gwary, pieśni i poezji ludowej. „*Najważniejszym fundamentem każdej kultury narodowej jest język tegoż narodu, żywy i rozwijający się, zakuwający w nieśmiertelne pomniki wszystko to, co naród przemyślał, co stworzył, co do ogólnej swej kultury dorzucił. Język wzbogaca duszę narodu i krzepi ją w chwilach ciężkich. Język broni nas od zupełnego zaniku uczuć narodowych*”.

Jako Polak-Kurp-Słowianin, obrońca pradawnych wartości ludowych pozostawił w spuściźnie słowa będące wyzwaniem dla każdego Polaka: „*Kto będzie kochał serdecznie swój zakątek, ten ojczyznę całą równie będzie miłował, bo będzie czuł, że jego skiba ojcowska jest częstką wielkiej Polski*”.

Adam Chętnik w tradycji kulturowej zapisał się jako obrońca pradawnych wartości ludowych świadczących o tożsamości kurpiowsko-polskiej. Wierny przesłaniu C. K. Norwida łączył ciekawość badacza kultury i romantyka z ciągłym doskonaleniem wiedzy i osobowości.

Adam Chętnik wpisał się jako patriota w tragizm powstania warszawskiego. W okupowanej Warszawie pisał *Pamiętniki powstańcze*, utrwalając dla przyszłych pokoleń prawdę historyczną. Jakby z otchłani borów kurpiowskich echo niosło strofy wieszczka:

„*Jestem dziś Junakiem i będę żołnierzem*

Chcę zostać — jak inni — swej Polski rycerzem...

Ojczyźnie się cali oddamy w ofierze.

Na służbę poświęćmy się dla niej

Niech wzorem nam będą pradiady rycerze

Co życie swe kładli Jej w darze”

Adam Chętnik jako twórca odpowiedział na potrzeby swej ziemi i narodu. Ciągłe stawiał pytanie o tożsamość polską i narodową wzorem wybitnych wieszczów Wyspiańskiego i Norwida. Żył sprawami swej ziemi i zbiorowości kurpiowskiej zakorzenionej tak bardzo w tradycji tego ludu. Energia twórcy, pisarza, organizatora, regionalisty miała swoje źródło w niepojętej miłości trosce o przyszłość swej ojczystej ziemi.

Analizując zarówno spuściźnie naukową, etnograficzno-kulturową, jak i literaturę piękną (poezję i przypowieści) — możemy być zgodni, co do tego, iż przesłanie zawarte w pracach A. Chętnika ma charakter ponadczasowy ze względu na wartości, które im przyświecają: poczucie patriotyzmu,

tęsknota za ludnością i wolnością słowa, wierność tradycji i kulturze plemiennej — słowiańskiej.

Adam Chętnik — prekursor zjawisk kulturowych nakreślił nam obraz kulturowy Kurpiów zakorzeniony w tragicznej historii wierny tradycji i ideałom religijnym.

obrońca tożsamości polskiej i narodowej, krzewiciel wartości fundamentalnych, warunkujących polskość i niezawisłość był jednym z orędowników historii, tradycji i kultury. Przekonanie, iż świadomość dumy narodowej z chwalebnej przyszłości, bogactwo form tradycyjnej kultury. Przekonanie, iż świadomość była jednym z orędowników historii, tradycji i kultury. Przekonanie, iż świadomość dumy narodowej z chwalebnej przyszłości, bogactwo form tradycyjnej kurpiowskiej kultury obroni nas przed obcymi wpływami kulturowymi i wynarodowieniem staje się dziś rzeczywistością.

Przekonanie, iż obrona kultury jest tak istotna jak obrona niepodległości i suwerenności towarzyszy A. Chętnikowi przez całe życie. Miłość do ziemi rodzinnej, świadomość spuścizny przodków i ofiarności w dziejach historii połączonej z utratą życia wielu rodaków ziemi kurpiowskiej wytworzyła na Kurpiach poczucie godności i dumy narodowej. Ukochanie zwyczajów, obyczajów oraz słowiańskiej kultury wyniósł A. Chętnik z domu rodzinnego o bogatych tradycjach patriotycznych. Przekazał patriotyzm, te wartości duchowe i materialne, które decydują o tożsamości kurpiowskiej. Poszanowanie i kult dla przeszłości u A. Chętnika, to podwalina wszelkich działań patriotycznych na przeszłość. Starosłowiańskie tradycje związane z kultem religijnym i pisarstwem, poezją ludową są obroną swoistą ludu kurpiowskiego przed wpływem z zewnątrz.

Polskość i polska to wartości priorytetowe w życiu A. Chętnika po Bogu. Jedność narodowa bierze swoje źródło z poczucia głębokiego patriotyzmu i pracy dla ziemi rodzinnej i tym wartościom był wierny przez całe swoje życie. Choć część swego życia spędził poza granicami i ziemią kurpiowską wracał jak stęskniony pielgrzym do swej ukochanej mitycznej Itaki. Jego życiowym przesłaniem była dokumentacja zjawisk kulturowych i historycznych dla przyszłych pokoleń. Z narażeniem zdrowia i życia w okupowanej Warszawie podczas ciężkich walk powstańczych pisał *Pamiętniki z Powstania Warszawskiego* — To był heroizm i poświęcenie w duchu miłości do ziemi rodzinnej i ojczyzny.

Adam Chętnik przeżywał sprawy kultury, tożsamości ludowej poprzez kontakt osobisty z tradycją i ludem kurpiowskim. Jego spuścizna naukowa, historyczna, poetycka inspirowana była duchem polskości wyrosłym z głębokiego patriotyzmu i przywiązana do spuścizny obyczajowo-kulturowej. Szacunek do przeszłości historycznej i do przodków-ojców i pradziadów były wyzwaniem w pracy regionalistycznej na różnych etapach życia i historii — tak bardzo dotkliwie zranionej w okresach powstań, wojen i powstania warszawskiego.

Zatroskany o przyszłość kultury ludowej z relikwów starej słowiańskiej kultury i obrzędowości regionalnej utrwał i dokumentował zwyczaje, obyczaje, muzykę, folklor — dla przyszłych pokoleń. W latach 1935—1936 ukazała się broszura nakładem „Czytelni Nadnarwiańskiej” pt. *Niech żyje Szkoła Polska* — świadectwo czasów spod zaboru rosyjskiego. Wierzył, że „dzieci muszą posiadać w swych młodych serduszkach ukochanie Polski i języka ojczystego”.

Walka o polską szkołę była walką o język ojczysty i o godność polską. Miłość do ziemi ojczystej i szacunek do dorobku przeszłych pokoleń były dla A. Chętnika świętością. Pisał:

„W tym jednym świętym słowie Polska
Zawarto całą historię trudu i znoju
Lecz i krwi wielu Polaków — Twoich Dziadów
Którzy tę Polskę stworzyli dla Ciebie”.

Obok spojrzenia na tragiczną i autentyczną historię, którą nacechował swą bolesną biografią, przez całe życie był wcieleniem ideałów wolnościowych, romantycznych. Jako patriota doświadczał w swej regionalnej pracy wielu rozterek wynikających z braku zrozumienia wartości kultury ludowej w ówczesnym trudnym czasie historii. Poprzez osobiste doświadczenie był symbolem wolności, tęsknoty słowiańskiej do prawdy historycznej — jego życie było ciągłym czasem wielu wyzwań, walki, nadziei na lepsze jutro. W *Pamiętnikach z Powstania Warszawskiego* ukazał się nieznany portret badacza kultury, który uwikłany w tragedię ojczyzny walczy o polskość i opowiada się za wartościami, którym na imię: Bóg, Honor, Ojczyzna.

Dziś, gdy mówimy o Adamie Chętniku, uwarunkowania historyczne, polityczne spowodowały, iż jako Polska ze swym bogactwem wielowiekowej kultury, tradycji i historii jesteśmy w zjednoczonej Europie. Swoista kultura tradycyjna Kurpiów nie tylko nie zuboży, ale na pewno wzbogaci kulturę europejską.

Jak rozumiemy dziś przesłanie Adama Chętnika, które zamieścił w opracowaniu *Z zagadnień swojszczyzny na Starym i Ruskim Mazowszu*. „*Nie wiem jakimi drogami pójdziemy w przyszłości jako naród o bogatej przeszłości, ale musimy wszyscy zrozumieć, że swoim mózgiem, rękami i zębami musimy utrzymać tę naszą swoistą kulturę, żeby jej nie dać nie tylko sponiewierać, czy zniszczyć, ale również wypaczyć lub zniekształcić*”.

Bory kurpiowskie pamiętające okres wojen szwedzkich, bitwę pod Grunwaldem, powstania: listopadowe i styczniowe, I i II wojnę światową, szumią tak, jak przed wiekami, przekazując wieść gminną o ludzie z kurpiowskich borów. Wichry ożywcze historii niosą melodię kurpiowskiej li-gawki — pieśń serc i duszy w kolorze kurpiowskich tęsknot i oczekiwań.

Kultura kurpiowska żyje i rozwija się, by Polska nigdy nie zginęła.